

V. GRINAVECKIS

DĖL NAUJO POŽIŪRIO Į KAI KURIUOS LIETUVIŲ ISTORINĖS DIALEKTOLOGIJOS KLAUSIMUS

A. Girdenio ir A. Rosino paskelbtoje mūsų darbo „Žemaičių tarmių istorija“ recenzijoje¹ mėginama peržiūrėti kai kurių jame nagrinėjamų kertinių lietuvių resp. žemaičių istorinės dialektologijos klausimų sprendimą ir be pakankamai svarių dalykiškų argumentų jį atmesti. Jo vietoje vos ne kategoriškai imamas piršti savo požiūris. Čia jis pateikiamas kaip vienintelė ir savaime aiški tiesa ar net galutinis, visai nediskuotinas mokslo žodis. Visa tai kartais gali įnešti nepageidautinos painiavos į lietuvių istorinę dialektologiją ir gerokai suklaidinti mažiau patyrusį skaitytoją. Dėl to iškyla reikalas šį jų požiūrį bei pagrindinius jo argumentus paanalizuoti ir pasvarstyti, ko visa tai verta.

Išsamiau susipažinus su recenzija, matyti, kad joje daugiau operuojama bendrais samprotavimais, o ne analizuojami konkretūs knygos teiginiai, kad daugeliu atveju čia apeinami ar iškraipomi svarbiausieji knygos argumentai bei išleidžiama iš akių realiai egzistuojanti kalbinė medžiaga, kad recenzijos teiginiai yra kategoriški, be įrodymų, neparemti faktais ir nėra nediskusiniai.

1. Nors daugelio kalbininkų tyrinėjimų rezultatai gerai rodo, kad substratas gali turėti neabejotinos įtakos fonetiniams ir kitiems kalbos reiškiniams atsirasti ir plisti², recenzantai, teigdami, kad „konkrečių kalbos pakitimų jis (=substratas) nepajėgia paaiškinti net ir tada, kai pats savaime abejonių nekelia“ ir kad „substratiniuose aiškinimuose dažnai slypi *circulus vitiosus*“ (p. 191), pasisako prieš substrato teoriją. Niekas nenuneigs fakto, kad substratas sėkmingai padėjo išaiškinti lingvistinę senosios Italijos situaciją, neperdėtai jis laikomas romanų kalbų istorijos išeities tašku, juo aiškinami germanų kalbų konsonantizmo ypatumai, be substrato poveikio pripažinimo netektų prasmės baltų – slavų kalbų tyrinėjimų problema, ir nieko negalėtume spręsti apie baltų pėdsakus slavų teritorijose, būtume priversti atmesti visų šios srities tyrinėjimų rezultatus, jų tarpe ir išvadas tokių reikšmingų

¹ V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių istorija (Fonetika)*, Vilnius, 1973, 370 p. (toliau – ŽTI), rec. A. Girdenis, A. Rosinas, *Baltistica* X(2) (1974) 187–207.

² Plg. Бенвенуто Террачини, *Субстрат, – Современное итальянское языкознание*, Москва, 1971, 17–55.

darbų, kaip K. Būgos, taip pat V. Toporovo, O. Trubačiovo ir kt. šios srities studijos ir pan. O kad substrato teorijos pripažinimas padeda gana sėkmingai spręsti ir atskirus lietuvių resp. žemaičių tarmių istorijos klausimus, gerai yra įrodę K. Būgos, J. Endzelyno, A. Salio, Z. Zinkevičiaus, J. Kazlausko ir kitų darbai, į kuriuos recenzijoje visai numojama ranka. Tas tiesa, kad, remiantis substrato teorija, griežtų įrodymų nepasieksi, bet ir kad tas griežtumas kalbotyroje gana dažnu atveju ne be priekaištų. Tai tarp kitko gana gerai rodo 18 išnašoj mūsų iškelta kai kurių A. Girdenio teiginių evoliucija.

Taigi substrato teorijos kritika, recenzijoje būdama nušviesta vienašališkai, savo tikslo aiškiai nėra pasiekusi: nei ji atmetė pačią substrato teoriją, nei pakirto pamatus tiems recenzuojamos knygos teiginiams, kurie šia teorija remiasi. Substrato įtaka žemaičių tarmių sistemai ir toliau nenuginčijama. Substratu aiškinami atskiri tų tarmių fonetikos ir kirčiavimo reiškiniai. Tai, be kita ko, gerai matyti ir iš V. Mažiulio straipsnio, teigiančio, kad, pradedant XIV–XV amžiais, žemaičių tarmę galėjo veikti kuršių substratas³. O kuršiai galutinai išnyko apie XVII amžių. Vadinas, kirčio atitraukimo pradžia arba atitraukimo tendencija taip pat gali siekti tuos laikus, todėl substrato poveikis šiuo atveju yra galimas. Substrato įtaką kirčio atitraukimui geriausiai galėtų rodyti kirčio atitraukimo geografija, kurią recenzentai visiškai praleidžia negirdomis.

Atmetę substrato vaidmenį kirčio atitraukimui, recenzantai mėgina teigti, kad kirčio atitraukimą galėjusi sukelti enklizė, o reguliari žemaičių šauksmininko „baritonezė“ gražiai tą enklizės vaidmenį parodanti (p. 190). Tačiau šauksmininko kirčio atkėlimas į žodžio pradžią, kuo kaip vieninteliu argumentu remiasi recenzantai, būdingas ne tik kirtį atitraukiančioms tarmėms. Tokį pat kirčio atkėlimą į žodžio pradžią turi, pavyzdžiui, ir vakarų dzūkai: *dūkrel*, *Jànel*, *màmyte*, *Màryte*, *Nàstute*, *sūneli*, *tėvuli*, *vaikeli* ir kt. (Dargužiai, Varėnos raj.). Taigi minėtas reiškinys greičiausiai nieko bendro neturi su kirčio atitraukimu šiaurės vakarų lietuvių kalbos tarmėse.

2. Recenzijoje persvarstoma seniai visų kalbininkų (taip pat ir recenzuojamos knygos autoriaus) vieningai pripažįstama lietuvių kalbos kirčio atitraukimo problema, peržiūrimas šio reiškinio atsiradimo laikas (p. 189 tt). Čia recenzantai yra pasiryžę įrodyti, kad „kirčio atitraukimas negali būti labai senas“ ir kad „bent jau jo pradžios nieku būdu negalima kelti į akūtinių galūnių trumpėjimo, prieškirtinių priegaidžių skyrimo ir kuršių mišimo su žemaičiais laikus“ (p. 190). Ryšium su tuo jie skelbia: „...samprotavimai apie akūtinių galūnių trumpėjimo ir kuršių substrato reikšmę kirčio atitraukimui netenka prasmės“ (ten pat). Prie tokios nuomonės jie priėjo, susidūrę su J. Jablonskio prieš 1905 m. užrašytų tarminių tekstų pavyzdžiais iš Alsėdžių

³ Žр. В. Мажюлис, Социолингвистические заметки к архаичному характеру языка (Балтийские языки), – *Baltistica* X(2) 122, 125.

bei patys užrašydami analogiškų pavyzdžių iš įvairių dounininkų tarmės vietų. Tuose tarminiuose tekstuose dažnokai pasitaiką žodžių su fakultatyviniu kirčiu cirkumfleksinėse ir (retai) trumpose galūnėse. Visa tai, anot recenzentų, „dar labiau senajai pažiūrai prieštarauja“ (p. 189). Dabar pažiūrėkime į tuos tekstus iš arčiau. J. Jablonskio užrašymuose žodžių, kirčiuotų cirkumfleksinėse ir trumpose galūnėse, iš tikrųjų nėra. Kartu čia skaitome ir nedviprasmiškus bei detalius jo paaiškinimus: „на первых порах, не освоившись предварительно с особенностями жемайтского произношения, я сам иногда затруднялся определить, на который из слогов падает здесь главное ударение... Кстати замечу, что коренной жемайтис, умный ольсядский старожил, у которого я прожил... десять дней, в разговорах со мною произносил большею частью — *skolôs*⁴, *trobôs*, *žarôs*, *arklÿs*, *arkliûn*: цель моего приезда в Ольсяды была для него понятна, и он в беседах со мною старался произносить каждое слово, как бы подчеркивая очень выразительно⁵. Но затем, прислушиваясь к языку других ольсядцев и окрестных жителей, я заметил, что народ произносит такие слова большею частью с двумя ударениями — главным и второстепенным. Таким образом, едва ли я ошибусь, если закон о переносе ударения в таких словах ольсядского говора, как *arklÿs*, *pelĕ*, *sopulÿs*, *arkliû*, *peliiû*, *sopuliû* выражу следующим образом: „В ольсядском говоре главное ударение слов *arklÿs*, *pelĕ*, *sopulÿs*, *arkliû*, *peliiû*, *sopuliû* переносится с конечного слога..., однако перенос этот совершился еще не вполне, так как 1) конечные долгие слоги, ... продолжают сохранять ударение второстепенное, и 2) слоги эти, при произношении слова с особенною выразительностью (*išretinta mūsą* — *V.G.*)..., могут удержать на себе даже главное ударение“⁶. Taigi J. Jablonskio užrašytieji tekstai ir jo nustatytosios kirčiavimo taisyklės koreguoja recenzentų samprotavimus apie kirčio atitraukimo naujumą ir visiškai neabejotinai patvirtina tą faktą, kad jau K. Jaunius laikais dounininkai turėjo dėsningą visuotinį kirčio atitraukimą⁷. Recenzentų užrašytuose tarminiuose tekstuose šio tipo pavyzdžiai sudaro palyginti visai nedidelį procentą. Jei per penkias rišlios kalbos minutes, kaip patys recenzentai tvirtina, pasakomi vos du tokie atvejai, mums neatrodo, kad jau yra pakankamas

⁴ Stogel'iu J. Jablonskis žymėjo K. Jaunius aprašytą tvirtavidurę priegaidę (žr. V. Drotvinas, V. Grinaveckis, Kalbininkas Kazimieras Jaunius, Vilnius, 1970, toliau — K. Jaunius, DD, 164), kuri lietuvių bendrinėje kalboje atliepia tvirtagalę.

⁵ Pastarasis J. Jablonskio aprašytas faktas kaip tik rodo, kad jau ir Jablonskio laikais žemaičių tarmę veikė bendrinės kalbos ar kirčio neatitraukiančių tarmių įtaka. O tai recenzijoje nepamatotai atmetama (p. 190).

⁶ Žr. Ив. Яблонский, К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича (toliau — Яблонский, КВ), — *Literatūra ir kalba*, V, Vilnius, 1961, 333.

⁷ Plg. K. Jaunius, DD 169–170.

pagrindas tvirtinti, kad tas kirtis galūnėje yra perdaug dažnas ir perdaug reguliarus ar daryti iš to kokių išvadų apie kirčio atitraukimo jaunumą, prieš tai plačiau nepatyrinėjus, ar tie kirčiai, būdami žodžio gale, tikrai nesusiję su loginiu kirčiu⁸, sakinio intonacija, bendrinės kalbos įtaka, ar nepriklauso nuo pastangų būti geriau suprastam ir pan. Priežastys, dėl kurių šie kirčiai gale labiau būdingi pačių seniausių informantų kalbai, irgi greičiausiai gali būti panašios kilmės kaip Jablonskio cituotas atvejis. Visa tai rodo, kad recenzentų tarminiai užrašai nagrinėjamos problemos sprendimui yra iš tikro menkas argumentas pirmiausia dėl to, kad jie nėra dar pakankamas rodiklis, leidžiantis kirčio atitraukimą laikyti jaunu.

Kirčio atitraukimo jaunumo nerodo ir recenzentų minimi sutrumpėję rytų dūnininkų ilgieji balsiai, kirčiuoti atitrauktiniu kirčiu (*grūdā· ~ grūdaī, vākā· ~ vaikaī* ir kt., p. 194). Čia ilgasis balsis galėjo sutrumpėti ir turėdamas atitrauktinį kirtį, nes didelė kirčio dalis tenka ir ilgai galūnei. Kad *a·, e· < ai, ei* gali sutrumpėti, būdami kirčiuoti atitrauktiniu kirčiu, gerai rodo šiaurės vakarų dūnininkų tarmės faktai. Patys senieji tos tarmės atstovai juos taria ilgai (*vākā·*), o jaunesnieji – trumpai (*vākā*).

Konstatavę, kad akūtinių galūnių hipotezę yra pagrįstai kritikavęs Zinkevičius ir kad rimtų argumentų jai paremti knygoje nesą (p. 191), recenzentai tariasi, kad knygos autoriaus pozicija šiuo klausimu sukritikuota galutinai. Tačiau, neatskleidus tos „akūtinių galūnių hipotezės“ turinio, iš recenzijos visai neaišku, nei ką knygos autorius tuo klausimu anksčiau yra teigęs, nei ką Z. Zinkevičius pagrįstai kritikavęs ir ar sukritikavęs, nei pagaliau, kaip iš tikrųjų dabar šis klausimas knygoje nušviestas. Pamėginsime šį klausimą patys pakomentuoti. Nuosekliai laikydamiesi savo ankstesnės nuomonės, kad kirčio atitraukimą sukėlė akūtinių galūnių trumpėjimas, recenzuojamoje knygoje labai rimtai atsižvelgėme į Z. Zinkevičiaus kontrateiginis ir nagrinėjamą klausimą mėginome detaliau ir pagrindžiau argumentuoti. Visų pirma teisinga pripažinome nuomonę, kad kirčio atitraukimo tendenciją bus nulėmęs substratas (ŽTI, 50) ir jos nuosekliai laikėmės. Pasiremdami to paties Z. Zinkevičiaus teiginiu, jog „daugelis rytų aukštaičių kirčiuotose galūnėse ilguosius balsius taria trumpiau, negu tokius pat žodžio viduryje...“ (ŽTI, 50)⁹, mėginome įrodyti, kad trumpėja ir kirčiuotas žodžio galas ir tuo būdu atremti jo kontrateiginį, tvirtinantį, jog galūnių trumpėjimas galėtų būti kirčio atitraukimo pasekmė, ne priežastis. Kaip matome, recenzuojamoje knygoje yra ir visai naujų nenuginčijamų ar-

⁸ Plg. V. Grinaveckis, Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida, – Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai, XI, 1960, 51; Яблонский, КВ 333; Литовский словарь А. Юшкевича с толкованием слов на русском и польском языках, Т. 1, Санктпетербург, 1904, Послесловие И. Яблонского, XXXV–XXXVI.

⁹ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966 (toliau – Z. Zinkevičius LD), 121.

gumentų, paremiančių autoriaus poziciją, o recenzentai praėjo pro juos nė nežvilgterėję. Taip atmetę knygos autoriaus hipotezę, kirčio atitraukimo priešasčių recenzentai pradėjo ieškoti patys. Jie teigia: „kirčio atitraukimą turime tik ten (išretinta mūsų – V. G.), kur esama didesnės ar mažesnės trumpųjų galūnių redukcijos...“ (p. 191). Dėl šio turime pasakyti, kad kirčiuotų galūnių senųjų trumpųjų balsių turime tiek nedaug (*u*-kam. būdvardžių ir daiktavardžių, *i*-kam. daiktavardžių vns. vardininkas, *u*-kam. būdvardžių bevardė giminė ir dar viena kita forma), kad jie kiek žymesnės reikšmės kirčio atitraukimo procesui negalėjo turėti. Be to, senosios kirčiuotos trumposios galūnės galėjo pradėti nykti (redukuotis) tik kartu su akūtinių galūnių balsių redukcija. Tą faktą gerai patvirtina galūnių trumpėjimo ir redukcijos procesai visose lietuvių tarmėse. Niekur nėra atvejo, kad būtų redukuotos tik senosios kirčiuotos trumposios galūnės, o akūtinės likusios sveikos. Ir vienu, ir kitu redukcija eina kartu (ŽTI, 265 tt). Iš to išeina, kad recenzentai, pripažindami kirčio atitraukimą susijusį su trumpųjų galūnių redukcija, kartu turi pripažinti ir jo ryšį su akūtinių galūnių redukcija, o tai drauge visiškai patvirtina ir mūsų hipotezę.

Recenzentai teigia, kad darbo autoriaus galvojama, jog kirčio atitraukimas prasidėjęs tuo jau (išretinta mūsų – V. G.) po akūtinių galūnių trumpėjimo (p. 190, 7 išnaša). Tačiau knygoje reiškiamą nuomonę ne tokia. Ten sakoma, kad kirčio atitraukimas galėjęs prasidėti po to, kai akūtinės galūnės ėmė nykti, redukuotis, po to, kai jos sutrumpėjo (ŽTI, 68).

Mūsų teiginį, kad aukštaičių ir žemaičių kirčio atitraukimas yra kilęs nepriklausomai nuo vienas kito, recenzentai mėgina atmesti, remdamiesi arealinės lingvistikos principu, pagal kurį kalbinė ypatybė laikytina tos pačios kilmės visame savo areale (p. 192). Tačiau didelis kirčio atitraukimo arealo susiaurėjimas Šiaulių–Joniškio ruože neabejotinai rodo, kad galėjo būti, kaip mūsų teigiama (ŽTI 66), ir du nesusisiekiantys kirčio atitraukimo židiniai – žemaitiškojo ir aukštaitiškojo kirčio atitraukimo arealai. Tą galimybę patvirtina ir Šiaulių–Joniškio ruožo šnektos kirčio atitraukimo analizė, duodanti pagrindo manyti, kad šio ploto kirčio atitraukimas, lyginant jį su minėtu abiejų gretimų arealų kirčio atitraukimu, gali būti jaunesnis¹⁰. Taigi, turint visa tai galvoje, yra rimto pamato manyti, kad tas recenzentų kritikojamasis autoriaus teiginys nurodytąjį arealinės lingvistikos principą tik paremia, o ne jam prieštarauja.

Nors knygoje detalai įrodinėjama tezė, kad laipsniškas kirčio atitraukimo silpnėjimas, einant žemaičių tarme iš šiaurės vakarų į pietų rytus, leidžia manyti tos tarmės kirčio atitraukimą prasidėjus šiaurės vakaruose – pajūrio žemaičiuose ar dou-nininkų šiaurėje (ŽTI, 63), – recenzentai, siekdami atmesti ją, bet nekliudydami nė vieno jos argumento, teigia: „pirmoji tezė neįrodoma..., nes niekas tikrai nežino,

¹⁰ Žr. V. Grinaveckis, Apie Joniškio šnektos kirčio atitraukimą, – Eksperimentinė ir praktinė fonetika, Vilnius, 1974, 156–159.

kur ir kada yra prasidėjus nekirčiuotų skiemenų priegaidės defonologizacija“ (p. 191). Tačiau tarp mūsų ir recenzentų teiginių čia nėra jokio, net netiesioginio ryšio ir kartu nieko *contra*: mūsų kalbama apie laipsnišką kirčio atitraukimo silpnėjimą, o jų – apie nekirčiuotų skiemenų priegaidės defonologizaciją. Taigi jų teiginys mūsiškio visai nėra negriauna.

Nežiūrint į tai, kad knygoje pavyzdžiais mūsų paremta, jog tik pajūrio žemaičių šnektos yra išlaikiusios dvejopas atitrauktinio kirčio priegaides, rodančias skirtingą tų skiemenų senovinę priegaidę, recenzentai reikalauja pakartotinių to įrodymų, o patys, konstatavę, esą atitrauktinio kirčio priegaidė galinti priklausyti nuo fonetinės aplinkos, jau neabejodami tvirtina: „atsidūręs naujoje pozicijoje, akūtas būtinai turėjo gauti naujų savybių, virsti nauju, kiek skirtingu akūto alofonu“ (p. 191). Tačiau dėl kokių priežasčių toks akūtas būtinai turėjo gauti naujų savybių, ar kokiu būdu toji atitrauktinio kirčio priegaidė galinti priklausyti nuo fonetinės aplinkos, visai ir nemėginama čia įrodyti. Taigi, to viso neįrodžius, lieka galioje mūsų tezė, jog pajūrio žemaičių kirčio atitrauktinę priegaidę lemia skirtinga jo senovinė priegaidė. Ją, be kita ko, akivaizdžiausiai patvirtina J. Kazlausko studijų apie žemaičių kirčio fonologinę raidą duomenys¹¹ ir tokie pajūrio žemaičių šnektų dabartiniai faktai, kaip *li·tā·us ~ lytaūs* „lietaus“, *š'á·rudūr ~ šiaudų*, *já·unàmė ~ jaunamė* ir *vėlkū ~ vilkū*, *túorūos ~ torōs* „tvoros“ ir d. kt., užrašyti iš Žemytės, Mosėdžio, Įpilties, Varduvos, Serapinų, Salantų, Žibininkų, Ruginių, Mišėnų, Plungės, Šakinių ir kt. vietų¹².

Kartu būtina priminti recenzentams, kad jų per drąsiai daroma išvada, jog atitrauktinio kirčio akūtas būtinai turėjo virsti savo skirtingu alofonu, prieštarauja analogiškam nukeltinio kirčio akūtui. Juk nukeltinio kirčio laužtinė priegaidė, būdama tikrai nauja, neįgauna naujų savybių, nevirsta šiuo atveju skirtingu akūto alofonu, o vis dėlto išlieka tik paprasta laužtinė. Ir taip yra greičiausiai todėl, kad tam tikrais atvejais ji (nukeltinio kirčio laužtinė priegaidė) yra tariama dėl kirčiuotų skiemenų laužtinės priegaidės analogijos (ŽTI, 71). Antra vertus, iš tikro be rezultatų lieka recenzentų pastangos dvejopoms baritonezės laikais buvusioms prieškirminių skiemenų priegaidėms pajūrio žemaičių tarmėje nuneigti, pasitelkiant nebuvėles kretingiškių žemaičių formas *tūs(ė)*, *tūos(ė)* ar net **tūs(ė)*, **tūos(ė)* (vietoj pastarųjų pajūriškai vartoja tik *tūs*, *tūos*, t. y. be galinio balsio *ė*¹³) ir laikant jas „labai svariais pavyzdžiais“ (p. 192). Reikalui nėra kiek nepasitarnauja recenzentų besąlygiškas rėmimasis duomenimis audicinių eksperimentų, A. Girdenio studentų lituanistų atliktų su viduriniųjų mokyklų vyresniųjų klasių mokiniais (p. 192 ir 10 išnaša). Ir ką poži-

¹¹ Žr. J. Kazlauskas, Fonologinė kirčio raidos baltų kalbose interpretacija, – Baltistica, III(1), Vilnius, 1967 (toliau – J. Kazlauskas, FI), 17; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968 (toliau – J. Kazlauskas, LKIGr.), 25.

¹² Žr. Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), Vilnius, 1970 (toliau LKT), 57–59, 63–64, 66–67, 70, 75–78, 81–82, 85–86 ir kt.

¹³ Žr. J. Aleksandravičius, Kretingos tarmės įvardis, – Kalbotyra, X, Vilnius, 1964, 124.

tyvaus mokslui gali duoti eksperimentai, kurių net metodika ne tik recenzijoje, bet ir nė viename A. Girdenio straipsnyje nenurodoma, o vien tik pateikiami visai nepriejami diskusijoms jų rezultatai? Iš tikro sunku ir suprasti, koku būdu studentai, kartais ir patys gerai neskirdami savo gimtosios tarmės kirčiuotų skiemenų priegaidžių¹⁴, sugebėjo taip nepriekaištingai patikrinti sudėtingus svetimų tarmių kirčio atraukimo klausimus, eksperimentams netgi pasirinkę ne kaip iki šiol įprasta vyresniosios ar vidurinėsios kartos tarmių atstovus, o tik bendrinės kalbos įtakos gerokai paveiktus mokinius (ir dar net aukštesniųjų klasių!) ir gauti tokius idealius rezultatus, galutinai išsklaidančius visas recenzentų abejones ir patvirtinančius jų teiginį, jog „atitrauktinę priegaidę visur lemia pozicija, o ne senovinė priegaidė“ (p. 192). Tačiau ar ne paradoksalu: recenzijoje ne tik kategoriškai nuneigiama nenuginčijamais faktais pagrįsta knygos autoriaus nuomonė, bet ignoruojami ir autentiški bei realiai egzistuojantys žemaičių tarmių faktai, užrašyti, be kita ko, ir paties A. Girdenio¹⁵ bei kalbantys toli gražu ne studentų eksperimentų su mokiniais naudai. Atmetę tiek knygos autoriaus, tiek savo pačių tyrinėjimų rezultatus, recenzentai bepasitiki vien tik studentų atliktais eksperimentais ir jais besąlygiškai remiasi. Tai ką gi

¹⁴ Neturėdami pakankamai duomenų, gimtosios tarmės priegaidės neskyrimo neprikišime visiems eksperimentuose dalyvavusiems studentams. Čia norime atkreipti dėmesį tik į dviejų iš šių eksperimentų dalyvių, būtent į studentų S. Valento ir K. Garšvos, 1973–1974 m. pristatytų LTSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Žodynų sektoriui pluoštą savo gimtųjų tarmių žodžių, kai kurių priegaidžių žymėjimą. Štai S. Valento užrašytas Skapiškio tarmės žodis *apsitaisyti* iliustruojamas sakiniu: *apsitais'us ais'ù ruoštu.s* (jei priegaidės jis būtų skyręs, būtų užrašęs *ruoštu.s*); o žodis *norėti* – sakiniu: *nór'u aprí.s't' ušėtko.* (= *ušėtko.*); *pavėngti* – sakiniu: *paví.ng'a* [vaikai] *žm.gai's svetimė.s'n'o.* ir *vė.l'* (= *vė.l'*) *prš.dada dūk't'* (= *dūk't'*); *griūti* – sakiniu: *nš.kti. bl.gai' | juodi stulpai iš ak'ū. gr'ūva* (= *griūva*); *barinėti* – sakiniu: *rublā.li. atnė.ši. ir barinėjas – piėmenis* (= *piemenis*) *vaidi.na*; *nužiopsėti* – sakiniu *atš.la.ke. kviestu.* (= *kviestu.*) | *tai nuž'o.psėjau do. ir aš; kiemynės* (1) [= *kiemynės* (2)] „viešėjimas“ – sakiniu: *pėrvaz'úotumam kiemina.s* (= *kiemina.s*), o sakiniuose: *móc'a kad jėma. pre. mañ duot' nusitráukus | o paskuñ išvš.ra. akėtu. ba pogul'o.*; *dabař bošsūs bú.βo. raksmas | nárvo.s padūki.* ant žodžių *pogul'o.* ir *raksmas* I skiemenų uždėta ir po dvi priegaidės – tvirtapradė ir tvirtagalė. Arba patikrinkime linkuvio K. Garšvos užrašytus jo gimtųjų vietų žodžius. Žodis *raudonas* jo iliustruojamas: *nueik, sāko, tu tenai iškūryk tą piřtį, tegul būna* (= *būna!*) *raudonos sienos; išsirepėčkoti* – sakiniu *ki_mař.t' išė'je* (= *išė'jo*) | *jos iš tōs lōvos isirepėčkoje i tuōs pl.n'o'gs užkėike; rankavietai* (1) (= *rankavietai* (2)) – sakiniu: *per'mėū medī.ne' plūge bū.va ronkavietae* (= *rankavietai*). Visa tai prikišamai rodo, kad, darant apibendrinančias išvadas apie tarmių priegaidės ar kritikuojant kitų darbus, apskritai nėra ko žavėtis studentų šio pobūdžio tyrinėjimais bei juos absoliutinti.

¹⁵ Plg. LKT tekstų, užrašytų A. Girdenio, iš Pikelių, Dapšių, Tirkšlių, Pievėnų, pavyzdžius: *pėřm(ù)*, p. 42; *gālv(à)*, *plūkā*, *ūkštā*, p. 49; *bāltūoms*, *pēlnā*, *trūob(à)*, *būrnūos*, p. 54; *šėrdēis*, p. 61, iš kurių, kaip matome, tose vietose atitrauktinio skiemens priegaidės yra sutapusios. A. Girdenio užrašymus patvirtina ir kitų tyrinėtojų užrašyti Chrestomatijos tekstų duomenys, žr. ten pat, p. 42 tt. Tačiau tarminių tekstų iš pajūrio žemaičių šnektų ploto pavyzdžiai aiškiai rodo, kad atitrauktinio skiemens priegaidės tik čia nėra sutapusios, žr. 12 išnašą.

visa tai reiškia? Negi iki studentų atradimų visi kvalifikuoti tarmių tyrinėtojai kartu ir su A. Girdeniu būtų lyg susitarę klydę ir argi tik po jų atsivėrusios recenzentų akys bei susiformavęs tikrasis požiūris į žemaičių tarmių atitrauktinio kirčio priegaides?

Negalima sutikti ir su recenzentų teiginiu, kad žemaitiškas kirčio padalijimas esąs būdingas ir kirtį atitraukiančioms aukštaičių tarmėms (p. 192). G. Gerulio pastebėjimais paremtas argumentas, jog kupiškėnams iš seno pažįstami galinio kirčio pėdsakai, abejotinas jau vien todėl, kad dabartiniu metu kupiškėnų tarmėje tokių pėdsakų nekonstatuota¹⁶. Turint galvoje tą faktą, kad tiek aukštaičių, tiek žemaičių kirčio atitraukimas ir šiuo metu tebeplinta nuo savo centrinių židinių į pietus ir rytus, esame linkę manyti, kad kupiškėnų kirčio atitraukimo atvejis, savo tarimu būdamas visiškai toks pat, kaip kirčio atitraukimo užuomazgos, mūsų konstatuotos už sąlyginio kirčio atitraukimo ribos (p. 45), ir savo kilme yra jam identiškas. Kadangi kupiškėnų tarmėje tokio kirčio atitraukimo dabartiniu metu jau nėra, galima įtarti, kad prieš 44 su viršum metų, kai G. Gerulis vykdė šio pobūdžio tyrinėjimus, ir kupiškėnų kirtis tebebuvo dar toje pačioje stadijoje, kurioje dabar jis tebėra tarmėse, esančiose į rytus už sąlyginio kirčio atitraukimo ribų, t. y. dar galutinai nenusistovėjęs.

Atmesdami recenzuojamos knygos teiginį, kad kirčio atitraukimas turėjo reikšmės kirčio nukėlimui, recenzentai remiasi K. Jauniaus Kvėdarnos šnektoje užfiksuotais kirčio nukėlimo atvejais ir teigia, esą kirčio nukėlimas visais atvejais prasidėjęs prieš kirčio atitraukimą (p. 193 – 194). O iš tikrųjų tuo metu kirčio dar neatitraukiančioje Kvėdarnos šnektoje K. Jauniaus užfiksuotieji nukeltinio kirčio atvejai¹⁷ yra žodžio kamiene, ne jo galūnėje ir su kirčio atitraukimu neturi jokio ryšio. Jie, būdami atsiradę pagal analogiškas kitų žodžių formas (plg. *bū·dã·va* : *dain'ã·va*), nuneigti kirčio atitraukimo įtakos kirčio nukėlimui visai nepajėgūs. Tačiau nukeltinis kirtis galūnėse, be jokių abejonių, jau turėjo atsirasti pagal formų su atitraukiniu kirčiu analogiją (plg. *vîrâms* : *vaikâms*; *lâpâ* : *lâšã*). O tai visai nepatvirtina minties, kad kirčio nukėlimas prasidėjęs šiuo atveju prieš kirčio atitraukimą. Ir tų dalykų recenzijoje jokių būdu nederėtų maišyti į vieną bei pagal tai daryti klaidingas išvadas, kad padėtis su kirčio atitraukimo ir nukėlimo chronologija buvusi diametraliai priešinga, negu teigiama knygoje. Be to, K. Jauniaus laikais Kvėdarnos šnektoje nebuvo tų nukeltinių kirčių ilgame žodžio gale vien tik todėl, kad ten nebuvo nė atitrauktinio kirčio. O dabar, kai kirtis joje atitrauktas, ten jau yra ir nukeltinis kirtis. Vadinasi, kirčio atitraukimo įtaka kirčio nukėlimui šiuo atveju nenuginčijama. Reikia pasakyti, kad abiem atvejais visai vienodai pagal analogiją buvo apibendrinta tik nukeltinio kirčio vieta, o laužtinės priegaidės šiuo atveju atsiradimą juose galėjo sąlygoti ta aplinkybė, kad vėlesniais laikais pokirtinių skiemenų priegaidė bus buvusi akūtinė.

¹⁶ Žr. LKT, 296 tt.

¹⁷ Žr. K. Jaunius, DD, 91, 148 – 149.

Turint galvoje daugelio kalbininkų gana tiksliai nustatytą lietuvių kalbos tarmių plotą, kuriame priegaidės suniveliuotos, vargu ar dar yra kokias prasmė recenzentams prieštarauti šiai nuomonei, išdėstyta bei sukonkretinta recenzuojamoje knygoje. Kad rytų aukštaičiai (bent atskirose vietose) palyginti senokai neskiria ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie, uo* priegaidžių, gali rodyti ir tas faktas, kad prof. J. Balčikonis (kilęs iš Ėriškių, Panevėžio raj.) sakydavo, jog minėtu atveju iš savo tarmės priegaidžių neskiriaš. Jis teigėdavo, kad ilgieji balsiai ir dvibalsiai *ie, uo* kirčiuoti jo tarmėje tariami visais atvejais su priegaide, panašia į tvirtagalę. Recenzentų tvirtinimui, kad rytų aukštaičiai šiuo atveju priegaidės skiria, mūsų nuomone, nieko nepadeda ir A. Girdenio pernelyg jau didelis pažiūros tuo klausimu kaitaliojimas. Štai Baltistica IV(1) jis tvirtina, jog esąs visiškai įsitikinęs, kad pietų ir rytų aukštaičių tarmės neskiria ilgųjų balsių priegaidžių, ir tokias bendrinės kalbos žodžių poras, kaip *rūgsta : rūksta, sulýsime : sulšsime, siúsimė : siūšsime* laiko homonimais (p. 138), o Baltistica VII(2), remdamasis diplomantės A. Kazakevičiūtės atliktais eksperimentais (nepasakyta net, kokios ji buvo tarmės atstovė, ką ir kaip eksperimentavo), jau visai kategoriškai atmeta čia ką tik nurodytą savo ir kitų kalbininkų nuomonę (p. 206). Tačiau ko verti apskritai recenzijoje nuolat akcentuojami studentų audiciniai eksperimentai, iš dalies gana akivaizdžiai matėme jau ir iš mūsų straipsnio p. 189 ir 14 išnašos. Jų nauda ypač abejotina, kai eksperimentuojama toli gražu nelygiaverčiais pavyzdžiais. Štai recenzijoje akcentuojama, kad rytų aukštaičių žodžių pora *s'úsma : s'ūsma* teisingai buvo atpažinta 75,5% atvejų (p. 197). Bet juk ta pora pasirinkta visai neteisingai: *siúsmá* kirtis šaknyje yra iš seno, o *siūšma* į ją atitrauktas iš galūnės (juk visiems gerai žinoma, kad rytų aukštaičiai, neatitraukiantys kirčio, kirčiuoja *siųsmà*). Taigi šių formų kirčiai, būdami nelygiaverčiai, lyginamosios poros sudaryti negali ir eksperimentams šiam reikalui visai netinka. Vadinasi, eksperimentas priegaidžių skyrimo ar neskyrimo jokia būdu rodyti negali; juo paremta išvada netenka jokios prasmės.

Z. Zinkevičius, gindamas nuomonę (tiesa, gana atsargiai), kad rytų aukštaičiai šiuo atveju skiria priegaidės, remiasi ne savo gimtosios ukmergiškių šnektos duomenimis (o tai būtų buvę įtikimiausia), o mūsų rimtai kvestionuojamais A. Girdenio studentų eksperimentais (Baltistica XI(1) 93–94). Ką tai galėtų reikšti? Ar tai nerodo, kad tas skyrimas pajustas daugiau tik teoriškai ir yra gerokai dirbtinis? Savo „Lietuvių dialektologijoje“ jis rašo: „...rytų Lietuvoje ilgųjų balsių ir sutaptinių dvibalsių *uo, ie* tvirtapradė priegaidė labai supanašėjo su tvirtagale. Jau maždaug nuo Kapsūko, Dotnuvės, Šeduvės, Pășvitinio jas sunku išskirti. Dar toliau rytuose jos visai sutapo: susidaro įspūdis, jog kiekvienas ilgas skiemuo čia tariamas tvirtagališkai“ (p. 33). Ir šios minties, kaip matyti iš kalbamojo straipsnio Baltisticoje X(1), jis visai nė nemano atsisakyti ar ją kvestionuoti.

Dar labiau neįtikėtinas ir recenzijos tvirtinimas, jog rytų aukštaičių šnektose galimės skirti inesyvo *laukúos* ir ilatyvo *laukuõs* formas. Nesant dėl jų recenzijoje jokio paaiškinimo, skaitytojui iš tikro sunku suprasti, dėl kokių priežasčių ir kokiu būdu čia šiuodu linksniai, būdami padaryti lygiai iš tos pačios daugiskaitos galininko formos, galėtų būti tariami su skirtingomis priegaidėmis. Toks šių formų skyrimas iš priegaidės dabar atrodo iš tikro gerokai dirbtinis. Visai neaišku, ir kas – patys recenzentai, jų studentai ar pastarųjų eksperimentuojami mokiniai – formas *laukúos*, *laukuõs* laiko vienaskaitinėmis (išretinta mūsų – V. G.), kaip kad tai aiškiai nurodyta recenzijos p. 197, 24 išnašoje. Reikėjo tą dalyką kur nors pažymėti, nes nuo to, kas iš eksperimente dalyvavusių šias formas tokiomis laiko, dar irgi didele dalimi priklauso eksperimento rezultatyvumas.

Nepamatuotas ir recenzijos teiginys, kad knygos autorius „randa“ nesamą kirčio atitraukimą net Rimšės ir Zarasų apylinkėse“ (p. 195). Bet autoriui pačiam čia nieko nereikėjo „atradinėti“¹⁸. Kad iš tikrųjų rytinis lietuvių kalbos ploto kampas net

¹⁸ Kad išradinėjimas neretai yra būdingas pačių recenzentų stiliui, nenuginčijamai rodo faktai. Štai vienas mūsų recenzentų, A. Girdenis, straipsnyje „Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje“ (Kalbotyra, IV, Vilnius, 1962, 141–150), rašydamas dounininkų tarmės *dúona*, *gévė*, *smùlkus*, *dėti* tipo žodžius, kaip visų lig šiol pripažinta ir įprasta, pateikia juos su laužtine priegaide kirčiuotu šaknies skiemeniu: *dô·una*, *gê·rvė*, *smô·lkõs*, *dietė*. Tačiau tolimesniuose A. Girdenio straipsniuose padėtis šiuo klausimu keičiasi. Sakysime, straipsnyje „Mažeikių (šiaurės vidurio dounininkų) tarmės pokirtinių skiemenų priegaidės“ (Kalbotyra, XIV, Vilnius, 1966, 57–71) kalbamojo tipo žodžiai jau rašomi *dô·unà*, *gê·rvė*, *smô·lkõs*, *dietė* ir skelbiama, kad „graviu žymimos neredukuotos resp. silpnai redukuotos trumpos galūnės, priešpastatomos redukuotoms resp. stipriai redukuotoms trumpoms galūnėms“ (p. 58, 11 išnaša). Taigi citata visai nedviprasmiškai teigia, kad gravis šiuo atveju yra lyg tam tikras transkripcijos ženklas, kurio vienintelė funkcija – skirtingą trumpųjų galūnių redukciją pavaizduoti rašte. Taip ją, atrodo, ir reikėtų suprasti. Vadinasi, nurodyto tipo žodžių žymėjimas su dviem kirčiais, laikantis citatoje nusakytos gravio funkcijos, čia dar painiavos nekalia. Tačiau Baltistica IV(1) 135–144 šis visai nekaltas A. Girdenio išradimas pretenduoja į perversmus tiek žemaičių, tiek ir lietuvių dialektologijoje. Čia nei iš šio, nei iš to tas gravis, iš ankstesnio apibrėžimo visų suprstas transkripcijos ženklas, ne vieno kalbininko nuostabai perkrikštijamas šalutiniu-galūniniu kirčiu. Ir kas svarbiausia, šitas naujagimis, net nė žodžiu neprasitarus, kaip atrodo ausiai, pačiu dirbtiniausiu būdu iš tikro A. Girdenio imamas laikyti kirčiu ir statyti net į vieną gretą su senaisiais normaliaisiais tarmių kirčiais. Negana to: užtenka A. Girdeniui „tik paibrėžti (mūsų išretinta – V. G.), kad vad. šalutinis galūninis kirtis daugelyje žemaičių tarmių (greičiausiai visose tarmėse) vartojamas visose trumposiose galūnėse, kurios bendrinėje kalboje gali būti nekirčiuotos ir kirčiuotos (paprastai buvusiose akūtinėse), nežiūrint į tai, ar jos yra turėjusios kirtį ar ne“ (p. 141), – ir naujojo kirčio gimimo metrikai išrašyti. Taip užgimęs vad. šalutinis-galūninis kirtis padaro esminių perversmų visuose ankstesniuose A. Girdenio gimtosios tarmės tyrinėjimuose. Taigi dabar žemaitiški *dô·una*, *gê·rvė*, *smô·lkõs*... tipo žodžiai jau nebesą nei *dô·una*, nei *dô·unà* tipo; po šito išradimo esą juos „reikia kirčiuoti *búobà* „boba“, *šáltàs* „(dgs. gal.) šaltas“... (p. 141, 23 išnaša), nors šioje (mūsų) recenzijoje (p. 198) vėl kirčiuojama *dáktùs* (!) „daiktus“. Tas „išradimas“ net priverčia A. Girdenį įspėti kalbininkus, kad iki tol jo straipsniuose laužtinė priegaidė buvusi žymėta netiksliai ir dirbtinai panaikinti jo taip pedantiškai žymėtą laužtinę priegaidę kirčiuotų skie-

iki Rimšės ir Zarasų turi sąlyginį kirčio atitraukimą ir kad tas atitraukimas yra visai realus faktas, o ne nesamas, kaip tvirtina recenzentai, nesunku įsitikinti perskaičius dar kartą ŽTI ne tik 80, bet ir 45 p. ir ten nurodytus kitus šaltinius, iš kur tie duomenys imti. Tai, be kita ko, patvirtina ir nenuginčijami tarminių tekstų pavyzdžiai iš Stelmužės, Imbrado, Zarasų, Berčiūnų, Smalvų, Gaidės, Tolimėnų, Dūkš'o ir kt.¹⁹ Tačiau kad recenzentai tariasi radę egzistuojant analogišką kirčio atitraukimą veliuoniškių plote apie Šakius ir kapsuose apie Kalvariją, yra niekas kitas, kaip tikras jų prasimanymas²⁰. Taip stebuklingai „atrandant“, tikrai galima toli nueiti, bet visa tai neturi nieko bendra su tikruoju mokslu.

Spėjimas, kad laužtinė priegaidė galėjusi atsirasti „jau po trumpųjų galūnių redukcijos“ (p. 196), būdamas aiškiai pritemptas prie pačių recenzentų susikurtos „generatyvinės dabartinės žemaičių fonologinės sistemos interpretacijos“, reikalaujančios, kaip jie patys sako, kad galūnių redukcijos taisyklė eitų prieš taisyklę, akūtą paverčiančia laužtine priegaide, dar didelis klausimas, ar pakils kada aukščiau spėliojimų lygio. Pripažinus jį, tektų ir pietinių šiaurės vakarų aukštaičių tvirtapradę priegaidę laikyti atsiradusią po trumpųjų galūnių redukcijos jose, kadangi tose tarmėse tariama *náms* < **nàmas*, *kál* < **kàla*. Bet visa tai su tiesa neturi nieko bendra,

menų ilgumą. Dabar jau esą laužtinės priegaidės nebūna ir „prieš bet kokį šalutinį kirtį“ (nors šioje recenzijoje (p. 198) vėl kirčiuojama ir *lūopetá!*). Ir dargi, atroda, net „visoje šiaurės žemaičių tarmėje“ (p. 141, 23 išnaša). Tačiau tam, kad ši „konceptija“ būtų kada nors mokslo pripažinta, būtina A. Girdeniui ją dar gerai įrodyti, žinoma, prieš tai argumentuotai atmetus iš esmės jai prieštaraujančius labai rimtų eksperimentų duomenis, aprašytus Gerulio veikalė „Litauische Dialektstudien“ (XLI–XLV).

A. Girdenis, „atradęs“, jog naujasis vad. šalutinis-galūninis kirtis pastebėtas ne tik žemaičiuose, bet netgi vakarų aukštaičiuose apie Vadžgirį ir Jurbarką, užsimoja be jokio pamato ir reikalo reviduoti kirčiavimo sistemas ir tokių lietuvių kalbos tarmių, kuriose iš tikrųjų nėra absoliučiai jokio trumpųjų galūnių priešpastatymo ir dargi tariasi turįs pamato priekaištauti tiems daugiau kaip 160 tarminės medžiagos užrašinėtojų lituanistų, pateikusių chrestomatijai „Lietuvių kalbos tarmės“ tekstų iš visos Lietuvos, už tai, kad šie lyg tyčia sutartinai negirdėjo ir nepažymėjo A. Girdenio atrastojo vad. šalutinio-galūninio kirčio (žr. *Baltistica* VII(2) 206). Šitokia paprasčiausio transkripcijos ženklo evoliucija, toks jo kokybinis šuolis ir jo dėka įvykdyta tarmių kirčio ir priegaidžių revoliucija yra jau kažkas daugiau, negu eilinis išradinėjimų stiliui būdingas atradimas. Vargu, ar kokie komentarai čia dar reikalingi. Taigi recenzentai teatleidžia knygos autoriui, kad iš tikro savo darbe ir norėdamas negalėjo pasinaudoti nė viena monografijos „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (1967) bei visų kitų A. Girdenio straipsnių, pagrįstų struktūriniais principais, išvada, nes panašūs kaip čia atvejai A. Girdenio darbuose ne vieninteliai, todėl iš tikro buvo sunku įspėti, kurias iš minėtų straipsnių išvadų patys recenzentai laiko galutinėmis ir kuria linkme rutuliosis tolimesnė jų mintis apie tuos pačius dialektologų ir kalbos istorikų seniai pripažintus lietuvių resp. žemaičių istorinės dialektologijos kertinius teiginius.

¹⁹ Žr. LKT, 316, 318–320, 334–336 ir kt.; dar žr. J. Kazlauskas, LKIGr., 10–11.

²⁰ Tarminiuose tekstuose tokių faktų neužfiksuota, žr. LKT, 190, 208–211; jų neužfiksuota nei kalbininko J. Senkaus darbuose, nagrinėjusiuose šio krašto tarmes, nei kur kitur kalbinėje literatūroje. Jų ir iš tikrųjų tose tarmėse negali būti.

nes *gâ·l*, *mê·ls* tipo pavyzdžiai iš tikrųjų rodo kaip tik priešingą dalyką. Kadangi šakiniai tvirtapradžiai dvigarsiai žemaičių tarmėje jau buvo tariami su laužtine priegaide (*kê·ltę*, *vê·ltę*...), tai ir naujai susidarę antriniai dvigarsiai (*kê·l*, *vê·l*) dėl analogijos taip pat bus gavę laužtinę priegaidę.

Nežiūrint į tai, kad daugelis kalbininkų (G. Gerulis, A. Laigonaitė, Z. Zinkevičius, J. Kazlauskas ir kt.) eksperimentais ir kitokiu būdu gerai yra įrodę, kad žemaičių priegaidės smarkiai skiriasi nuo kitų lietuvių kalbos tarmių priegaidžių, recenzijoje to skirtumo visai nepaisoma: čia jis mėginamas kategoriškai atmesti. Tai matyti iš teiginio: „Žemaičių akūto ir cirkumflekso charakteristikos, neskaitant mūsų reikalui nesvarbių detalių, yra tos pačios (išretinta mūsų – V. G.), kaip ir vakarų aukštaičių tarmėje“ (p. 197). Bet juk tai – kalbos mokslo vulgarinimas ir vienu mostelėjimu nubraukimas viso to, ką kalbininkai žemaičių kirčiavime yra atradę iki A. Girdenio ir A. Rosino. Maža to: mėgindami vien tik nuneigti knygoje pripažįstamą žemaičių priegaidžių archaiškumą, recenzentai neriasi iš kailio, tvirtindami, kad žemaičių priegaidės, ypač prieš nukeltinį kirtį ir dvigarsiuose „yra tokios neryškios, kad retkarčiais jas supainioja ir puikūs dialektologai“ (p. 197). Tačiau toks tvirtinimas yra labai abejotinas. Čia pat recenzijoje pateikti *vākš't'ûo* ir *pārsprûoga* pavyzdžiai demonstruoja laužtinės priegaidės neskyrimą ir jos painiojimą su tęstine. Bet žemaičių tarmėms tai visai nebūdinga. Juk G. Gerulio yra įrodyta, kad žemaičių laužtinė priegaidė yra tariama labai aiškiai ir tvirčiau už tęstinę²¹. Tokį pat laužtinės priegaidės didesnę spūdžio tvirtumą yra konstatavę ir kiti dialektologai²². Be to, ne visada čia reikalinga ir puikių dialektologų ausis: net moksleiviai, dar nemokantys rašte gerai atskirti savo tarmiškojo *uo* nuo bendrinės kalbos *o* ir *uo*, laužtinės priegaidės skyrimo klaidų nedaro²³. Taigi žemaičių priegaidžių ryškumas nenuginčijamas, abejonių nekeltia, ir recenzentų prieštaraujantis teiginys faktiškai netenka įrodomosios galios nuneigti žemaičių priegaidžių archaiškumui.

3. Recenzentų samprotavimai apie teiginius, susijusius su lietuvių kalbos tarmių, atitraukiančių kirtį, ir latvių kalbos kirčio sistemų palyginimu, neatsižvelgia nei į faktus, nei į nuomones. Nežiūrint į tai, kad nurodytose knygos vietose (p. 79 – 83), nagrinėjant lietuvių šiaurinių tarmių ir latvių kalbos kirčio atitraukimo proceso panašumą, mūsų ištisai remiamasi moksliskai pagrįstais K. Būgos, J. Endzelyno, A. Salio, J. Kazlausko argumentais bei nenuginčijamais tarminiais faktais, recenzijoje šių „smulkmenų“ visai nepaisoma, bet už tai nedviprasmiškai konstatuojama: „autorius pasirinktas kelias neišvengiamai veda į aklavietę, nes... tipologiniu požiūriu tarp

²¹ Žr. G. Gerullis, *Litauische Dialektstudien*, Leipzig, 1930, XLII.

²² Plg. A. Jonaitytė, Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė, – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, II, Vilnius, 1959, 122.

²³ Žinoma, čia neturimos galvoj pačios pakraštinės žemaičių tarmės, ypač vakarinių aukštaičių paribiais, kur priegaidžių skyrimas dėl pastarųjų įtakos yra ne toks ryškus.

latvių ir, sakysim, šiaurės žemaičių kirčiavimo yra tiesiog praraja“ (p. 195). Tačiau be recenzentų daugiau niekas kitas iš baltų akcentologijos tyrinėtojų čia jokios prarajos nėra matęs ir nemato²⁴. Jos iš tikrųjų nė nėra. Juk latvių šiandien turimasis fiksuotasis (delimitatyvinis) žodžio kirtis palaipsniui yra išsivystęs iš laisvojo²⁵, o šiandieninis šiaurinių žemaičių kirtis taip pat, kaip ir latvių, J. Kazlauskas žodžiais tariant, iš tikrųjų jau „atlieka ir delimitatyvinę funkciją“²⁶. Taigi jis jau nėra vien tik distinktyvinis, kaip kad kategoriškai tvirtina recenzentai. Atvirkščiai – ir mūsų dienomis šie tų dviejų kalbų kirčiai tarpusavyje yra panašūs: delimitatyvinė funkcija jiems abiem bendra. O tas ir rodo, kad šiaurinių žemaičių kirčiui būtų visos galimybės ilgainiui išriedėti į panašų kirtį, koks dabar yra latvių kalboje, jei įsigalėtų žodžio pirmojo skiemens kirtis²⁷. Visa tai turint galvoje, savaime atkrinta recenzentų tariamoji tipologinė praraja tarp šių kirčių, o jų priekaištai knygai netenka galios, kadangi aptariamieji jos teiginiai ir išvados į aklavietę nepakliuvo. Ryšium su tuo beprasmis ir recenzijos teiginys, skelbiantis, kad knygoje „išeitės pozicija pasirinkta klaidingai“ (p. 195).

Recenzijoje be įrodymų šalutiniai latvių kalbos kirčiai paskelbti ritminiais. Tačiau tokios kalbos neatitinka tikrovės, nes tiek kirčiuotų, tiek nekirčiuotų skiemenų priegaidžių skirtumai latvių kalboje nėra kiekybiniai, o kokybiniai. Kad taip iš tikrųjų yra, gražiai išdėstyta M. Rudzītės darbe „Latviešu dialektoloģija“. Jame, be kita ko, nurodoma, kad šalutiniu kirčiu kirčiuoti skiemenys visose latvių kalbos tarmėse turi skirtingas priegaides ir kad jos didele dalimi priklauso nuo pozicijos žodyje, t. y. nuo santykio su skiemeniu, kirčiuotu pagrindiniu kirčiu²⁸. Tuos M. Rudzītės teiginius visiškai patvirtina ir ankstesnių tarminių tyrinėjimų duomenys²⁹. Taigi pats faktas, kad šalutiniai latvių kalbos kirčiai skiria priegaides, jau nerodo, kad jie būtų vien ritminiai. Kad latvių priegaidžių skirtumai nėra kiekybiniai, o jų kirčiai ritminiai, labai argumentuotai savo laiku yra įrodęs ir Več. Ivanovas³⁰, pasisakydamas prieš J. Kurilovičiaus koncepciją, tokius skirtumus teigusią³¹. O latvių

²⁴ Visų ši klausimą nagrinėjusių baltistų sutartinai teigiama, kad kirčio raida abiejose kalbose panaši, žr. J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā, 1951 (toliau – J. Endzelīns, LVGr.), 32; Z. Zinkevičius, LD, 46; J. Kazlauskas, FI, 19; J. Kazlauskas, LKIGr. 28–29.

²⁵ Žr. J. Endzelīns, LVGr., 32.

²⁶ Žr. J. Kazlauskas, FI, 13; J. Kazlauskas, LKIGr., 20.

²⁷ Žr. J. Kazlauskas, FI, 19; J. Kazlauskas, LKIGr., 28.

²⁸ Žr. M. Rudzīte, *Latviešu dialektoloģija*, Rīgā, 1964, 68–9, 158, 264.

²⁹ Žr. Z. Birzniece, *Džūkstes un dažu apkārtējo izlokšņu fonētika*, – *Rakstu krājums veļtjums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīgā, 1959 (toliau – RKr.), 310 tt.

³⁰ Žr. Вяч. В. Иванов, *О прерывистой интонации в латышском языке*, – RKr., 136 tt.

³¹ J. Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européenes*, Kraków, 1952, 416 tt.

priesagų ir sudurtinių formų šalutiniai kirčiai, kaip pavyzdžiai: *pieklēte : klēts; klētsaīgs : saīgs; klētsnaūda : naūda, nelaīkis : laīks, nelaīme : laīma; velēna : liet. velēna; prātīga : liet. protīga; akuōts : liet. akúotas* ir kt. rodo, turi išlaikę tą pačią senąją priegaidę, kurią anksčiau yra turėję tų žodžių skiemenys, kai jie buvo kirčiuoti pagrindiniu kirčiu. Taigi dabar latvių kalboje realiai funkcionuojantys kalbamieji šalutiniai kirčiai iš tikrųjų ir yra ne kas kita, kaip požymiai, pagrįstai mūsų laikomi kirčio keliavimo iš žodžio galūnės į pradžią pėdsakais.

Iš viso to akivaizdžiai matyti, kad latvių šalutiniai kirčiai visai nėra tokie, kokius vaizduoja recenzijos autoriai. Jie, nebūdami nei ritmiški, nei pasiskirstę pagal universalią taisyklę, visai negali būti lyginami kaip analogai nei su čekų, nei su islandų, nei su kurių kitų kalbų ritminiais kirčiais, susikoncentravusiais tolesniame kaip trečiame nuo galo skiemenyje.

Recenzijoje kartais pasitaiko ir recenzuojamos knygos teiginių iškraipymų. Štai knygoje sakoma: „didesnis šalutinio kirčio (ir priegaidžių) nusistovėjimas latvių kalboje rodo, kad latvių kalbos dabartinė kirčiavimo sistema yra senesnė, negu lietuvių šiaurinių tarmių“ (p. 81). Čia ši tezė perpasakojama taip: „latvių kirčiavimo sistema esanti senesnė (!) už kirtį atitraukiančių lietuvių kalbos tarmių sistemas“ (p. 195). Taip iškraipęs mintį, dabar jau pats gali toliau fantazuoti ir apie fiksuotą prabaltų kirtį, ir apie pietinių mūsų tarmių kirčiavimo naujoviškumą. Gali, žinoma, tuo kaltinti ir visai niekuo dėtą knygos autorių. Tačiau panašaus savavaliavimo atvejų su kito mintimis dar nėra tekę girdėti.

4. Nors terminas *skiemens kirtis* tikrai yra pripažintas lingvistinis terminas, kuriuo parodomas santykis tarp skirtingų kalbos vienetų (plg. *skiemens kirtis, žodžio k., sakinio k., kalbos srauto k.*)³², recenzentai nurodo, jog esą apie jį „jau buvę rašyta (Baltistica VIII 197), kad toks terminas prieštarauja pačiai kirčio esmei“ (p. 198)³³

³² Plg. O. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966, 483.

³³ Mums atrodo, be jokio pamato šis terminas atmestas ir A. Girdenio su V. Žuliu rašytoje J. Kazlausko knygos „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ recenzijoje (Baltistica VIII(2) 193–202), iš kurios matyti, kad recenzentai gerai neįsigilino į J. Kazlausko iš tikro gražiai atskleistą žemaičių tarmei būdingo *skiemens kirčio* esmę (LKIGr., 20–29), bei, spręsdami apie *skiemens kirtį* vien tik iš pažiūros, klaidingai tvirtina, jog *skiemens kirčiui* knygoje esą suteikiama „kažkokia (išretinta mūsų – V. G.) miglota reikšmė“, kad jis čia turįs „kažką (išretinta mūsų – V. G.) panašaus į žodžio kirtį“. Nesileisdami į diskusijas plačiau, recenzentai *skiemens kirčio* sąvoką apšaukia „tuščia“ ir tuo būdu ją visai atmets, net reikalaudami, kad ir kiti paskui juos taip darytų. Tačiau *skiemens kirtis* žemaičių tarmėje realiai egzistuoja, jis niekur nepranyko, ir su juo skaitytis būtina. O jo nepripažinti – reiškia iškreiptai žiūrėti į žemaičių tarmių kirčiavimą. Recenzentai šiuo atveju elgiasi pernelyg nerimtai. Visai nenuostabu, kad reikalo esmės neperpratusiems J. Kazlausko darbo recenzentams pasirodė neaiškus *skiemens kirčio* santykis su nefonologiniu kirčiu, nes J. Kazlauskas niekur nėra tvirtinęs recenzentų jam prisegamų nesąmonių, kad *sakāu* (tas pavyzdys, beje, yra ne 106 p., kaip nurodo recenzantai, o 21!) tipo formos turėtų nefonologinį žodžio kirtį. O J. Kazlauskas savo knygoje iš tikro labai argumentuotai yra išaiškinęs, kurie žemaičių tarmės žodžiai turi fonolo-

ir jo vietoje perša savo pačių išgalvotą, iki šiol dar negirdėtą *morfemos kirčio* terminą, vadindami jį tikslesniu. Visų pirma *morfema* ir *skiemuo* tai jokių būdu nėra tas pats; šios sąvokos dažnai nesutampa. Taigi toks siūlymas iš pagrindų prieštarauja esminei kirčio ypatybei: juk kirtis susijęs ne su *morfema*, o su *skiemeniu*. Jis kartu visai be pamato ignoruoja recesyvinio žemaičių kirčio būdingą ypatybę, kad čia kirtis susijęs beveik su kiekvienu skiemeniu ir kartu neleistinai sutapatina *skiemens kirtį* su *žodžio kirčiu*. Tai, žinoma, jau iš esmės klaidingas požiūris. Recenzentai, teigdami, kad šalutiniai kirčiai „praktiškai visur gali būti specifine žemaičių tarmių inovacija, nesunkiai paaiškinama (išretinta mūsų – V. G.) palyginti vėlyvais morfonologiniais procesais“ (p. 198), patys labai susipainioja prieštaravimuose. Mat, čia jie visai išleido iš akių savo anksčiau labai kategoriškai akcentuotą teiginį apie kažkada vykusią „nekirčiuotų skiemenu priegaidės defonologizaciją“ (p. 191). Taigi iš jų kalbų dabar jau visai neaišku, ar jie laikosi požiūrio, kad šalutiniai žemaičių kirčiai yra inovacija, ar pripažįsta žemaičių tarmių nekirčiuotų skiemenu defonologizaciją. Jei toji priegaidė turėjo defonologizuotis, kaip tvirtina recenzentai, negali būti jokios kalbos apie ją turėjusių skiemenu kirčių inovaciją, nesunkiai paaiškinamą palyginti vėlyvais morfonologiniais procesais. Taigi, savaime suprantama, kad jau iš anksto patys recenzentai susigriovė savo žemaičių šalutinių kirčių inovacijos idėją, net nespėjusią virsti dingstimi, atmetančia recenzuojamoje knygoje pripažįstamą tradicinę nuomonę, kad baltų prokalbėje nekirčiuoti ilgieji skiemens galėję būti tariami su aiškiomis priegaidėmis, panašiai kaip žemaičių ar latvių skiemens su šalutiniais kirčiais. Iš to plaukia dar kita išvada, verčianti rimtai suabejoti recenzentų samprotavimais apie pralietuvių ir prabaltų kirčiavimo sistemoje buvusį vienintelį fonologinį kirtį“ (p. 196) ir leidžiantį atmesti visus nepamatuotus priekaištus autoriui, susijusius su recenzentų suprantamu fonologijos principų nepaisymu.

5. Gana kategoriškai skamba ir recenzentų teiginys, jog tik buvimas rytinių pietų žemaičių tarmėse atvirų *e*, *o* (ar bent *i*, *u*) < *i*, *u* tesanti „vienintelė galimybė paprastai ir racionaliai paaiškinti vidukliškių šnektoms būdingą procesą *i*, *u*→

ginį kirtį ir nurodęs atvejus, kada tos tarmės skiemens kirtis yra nefonologinis, kitaip sakant, jis puikiai išsprendė skiemens kirčio ir žodžio (fonologinio) kirčio nenuginčijamą koegzistenciją žemaičių tarmėse, šias sąvokas aiškiai skyrė, niekur jų netapatino ir nemaišė. Ir niekam kitam, nagrinėjančiam žemaičių kirčiavimo sistemą, J. Kazlauskas išaiškintoji skiemens kirčio sąvoka nėra nei „tuščia“, nei „kažkokia miglota“, nei „kažkas panašaus į žodžio kirtį“. Kad vienas iš recenzentų A. Girdevis pats aiškiai painioja fonologinio ir nefonologinio kirčio sąvokas, matyti iš jo palyginti menkai moksliskai apdoroto straipsnio „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (Baltistica VII(1), 1971), kuriame, be kita ko, teigiama: „Atmetus nefonologinį kirtį (neaišku, kaip jį galima atmesti, jei jis tikrai egzistuoja ir nenuneigiamas – pastaba mūsų – V. G.)... galima tvirtinti...“ (p. 24), arba „... tarmės žodis gali turėti ne vieną (išretinta mūsų – V. G.) fonologinį kirtį...“ (ten pat). Ką naudos lietuvių dialektologijai gali duoti šiuo pagrindu paremti fonologiniai tyrinėjimai, bent mums tikrai nesuprantama.

→ *ie, úo / -RC #*” (p. 201). Tačiau kadangi toji vienintelė galimybė tik konstatuojama, o neįrodoma, ji, priešingų teiginių nesugriovusi, pakimba ore. Kad vidukliškiai šiandien tikrai neturi *e, o*, pripažįsta ir patys recenzentai, o kad jų nebuvo čia ir anksčiau, kaip mūsų teigiama (p. 247), irgi niekas iki šiol nenuneigė. Juk jeigu tose šnektose seniau būtų buvę *e, o*, jie ir iki šiol ten būtų tebesą, nes nėra konstatuota jokių priešasčių, dėl kurių tų šnektų siaurieji *i, u* iš pradžių būtų paplatėję iki *e, o*, o paskui vėl atgal susiaurėję į *i, u*. Padėties šiuo atveju neišgelbsti nė A. Girdenio ir A. Rosino apeliacija į S. Stanevičiaus raštų pavyzdžius. Esą „priešingai negu teigiama knygoje, *e* atsispindi, pavyzdžiui, iš vidukliškių kilusio Stanevičiaus raštuose – jį rodo grafema *y*“ (p. 201). Bet, turint prieš akis S. Stanevičiaus raštų pavyzdžius *Saulys* „Saulis (toks vardas)“, *penkys* „penkis“, *awys* „avis (dgs. gln.)“, *negaliesy* „negalėsi“, *menansys* „menąsis, sugebantis“, *muny* „mane, tarm. *mani*“, *gieriby* „gėrybė, tarm. *gierybi*“, *apginy* „apgynė, tarm. *apgynti*“, *awy* „avi, tarm. *avi*“, *mokanty* „mokantį, tarm. *mokanti*“ ir d. kt.³⁴, akivaizdžiai rodančius, jog grafema *y* čia žymi tik kiekvieną tos tarmės trumpą siaurąją *i*, vargu ar dar kam neatslūgs noras imstytis su knygos nuomone (p. 245) ir atkakliai tvirtinti, kad esą grafema *y* atspindinti S. Stanevičiaus raštų *e*. Reikalo esmės nekeičia nė recenzijoje pateiktieji XIX a. antkapių įrašų pavyzdžiai: jie, beje, visi užrašyti ne iš žemaičių dūnininkų, o iš vakarinių dounininkų ploto ir su vidukliškių šnektą nieko bendra neturi. Iš viso to išeina, kad siaurųjų tvirtapradžių *i, u + l, m, n, r* dvigarsių virtimo tribalsiais priešas-tis teisingiausia vis dėlto aiškinti knygoje nurodytu būdu (p. 246–7).

Kiti mūsų darbo teiginiams padaryti recenzentų priekaištai numatomi nagrinėti atskirai, tačiau jau ir iš straipsnio autoriaus čia pateiktųjų paaiškinimų darosi pakankamai akivaizdu, kad daugelis tų priekaištų yra diskutuoti ir, būdami aprioriški, griūva atsimušę į knygos autoriaus argumentus, paremtus nenuginčijamais kalbiniais faktais ir teoriniais teiginiais tokių baltistų, kaip J. Endzelynas, K. Būga, Z. Zinkevičius, J. Kazlauskas, V. Mažiulis, J. Palionis ir kt. Kartu matyti, kad apriorinis knygos nuvertinimas dar nėra dalykiškas, objektyvus ir rimtas jos vertinimas, kad iki jo – tolimesnė distancija, kuri recenzijoje liko neįveikta, o čia aptartieji darbo teiginiai joje taikomais metodais nesugriauti.

³⁴ Žr. Simonas Stanevičius, *Raštai*, Vilnius, 1967, 366–367.